

УДК 811.161.2'42

І. Г. Мірошниченко

*Дніпропетровський національний університет залізничного
транспорту імені академіка В. Лазаряна*

ПРЕСУПОЗИЦІЇ ТА ІМПЛІКАТУРИ ЯК ЗАСОБИ СТИСНЕННЯ ТЕКСТУ В УКРАЇНСЬКОМУ МАС-МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ

Досліджено проблему імпліцитності у стислих текстах українського мас-медійного дискурсу, а саме проаналізовано пресупозиції та імплікатури у ролі семантичних компресорів прихованого змісту: суть таких явищ, їх функціонування і значення у конденсації. З'ясовано, що важлива властивість будь-якого повідомлення ЗМІ – існування за формальною структурою прихованої, тобто імпліцитної, вербально не вираженої, інформації. Серед ряду способів реалізації такої інформації є пресупозиції та імплікатури, значення яких виводиться на основі експліцитно виражених компонентів висловлювання, а також на основі попереднього досвіду і знань.

Ключові слова: мас-медійний дискурс, стислий текст, імпліцитність, пресупозиції, імплікатури.

Мірошниченко І. Г. Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна. *ПРЕСУПОЗИЦИИ И ИМПЛИКАТУРЫ КАК СРЕДСТВА СЖАТИЯ ТЕКСТА В УКРАИНСКОМ МАСС-МЕДИЙНОМ ДИСКУРСЕ*

Исследована проблема имплицитности в сжатых текстах украинского масс-медийного дискурса, а именно проанализированы пресуппозиции и имплицатуры в роли семантических компрессоров скрытого содержания: суть таких явлений, их функционирование и значение в конденсации. Выяснено, что важное свойство любого сообщения СМИ – существование за формальной структурой скрытой, то есть имплицитной, вербально не выраженной, информации. Способами реализации такой информации наряду с другими являются пресуппозиции и имплицатуры, значение которых выводится на основе эксплицитно выраженных компонентов сообщения, а также на основе предыдущего опыта и знаний.

Ключевые слова: масс-медийный дискурс, сжатый текст, имплицитность, пресуппозиции, имплицатуры.

Miroshnychenko I. G. Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan. *PRESUPPOSITIONS AND IMPLICATURES AS MEANS OF COMPRESSED TEXT IN UKRAINIAN MASS-MEDIA DISCOURSE*

The aim of this article is to enlighten the role and functioning of presuppositions and implicatures as means of text condensation of Ukrainian mass-media discourse. Pragmatic presuppositions are the part of the background knowledge (or shared knowledge), presumed to be already known to the addressee and addresser. This knowledge is omitted without any damage for an adequate perception of verbal act. Because of the components which are known to participants of communicative act the text semantic structure is widened and at the same time the formal structure is decreased.

This paper deals with some peculiarities of conversational implicatures and their function in text condensation. The conversational implicatures are accounted for the contextually relevant meanings in a speech act. They are based on the context, associated maxims and Grice's Cooperative Principle. The interpretation of implicit meanings has in mind the deducing maximum of implicatures. It is a complex and mental process. The more implicatures are implicated in a sentence the more saturated with information it is. The success of communication act depends on both participants.

The self-descriptiveness of context is culminated by means of verbal communicative resources that have implicit meanings.

Presuppositions and implicatures enable to compress the mass-media texts by using shared knowledge of speaker/hearer, their cultural context, erudition, individual logic and thinking. These means of semantic assist in reducing efforts, time, space for making a text in mass-media. Further investigations should deal with analyses of other implicit constructions as means of condensation.

Key words: mass-media discourse, compressed text, implication, presupposition, implicature.

На початку ХХІ ст. у лінгвістиці активно відбувається дослідження проблем функціонування мови в різних сферах суспільного життя, розпочате ще в ХХ ст. Особливу увагу зосереджено на характеристиках мас-медійного дискурсу, який став центром наукових інтересів фахівців із лінгвістики, філософії і лінгвофілософії, соціології та соціолінгвістики, психології й психолінгвістики, журналістики та медіалінгвістики, теорії комунікації. Мас-медіа стали основним засобом впливу на свідомість людини та інструментом формування складників світогляду: моральних, культурних, політичних установок особистості. Дослідженнями особливостей мови у сфері мас-медіа займалися вітчизняні (М. А. Жовтобрюх, А. П. Коваль, А. О. Капелюшний, О. Д. Пономарів) та зарубіжні вчені-лінгвісти (J. Aitchison, A. Bell, L. Manovich, F. Presbrey, A. Swaan, В. Г. Костомаров, С. І. Сметаніна, О. І. Соколова, Г. Я. Солганик та ін.). Сучасний інформаційний простір перевантажений, тому постає нагальна проблема раціональної подачі інформації, прагматичного підходу для її репрезентації споживачам. Саме тому першорядної актуальності в лінгвістиці набуває стиснення (конденсація) тексту та реалізація цього явища в конкретних жанрах ЗМІ.

Учені-лінгвісти, застосовуючи різні терміни для позначення явища стиснення тексту: «згортання», «компресія», «конденсація», одностайні у дефініюванні суті цього мовленнєвого процесу: «Компрессия текста – преобразование исходного текста с целью придать ему более сжатую форму. Компрессия текста достигается путём опущения избыточных элементов высказывания, элементов, восполняемых из контекста и внеязыковой ситуации, а также путём использования более компактных конструкций» [7, с. 21]. Природа людини визначає прагнення економити зусилля в усьому, у тому числі й на передачу словесного повідомлення. На сучасному етапі досліджене постає чимале коло питань, що висвітлюють ті чи інші проблеми компресії (Е. Я. Алянська, Ш. Баллі, Ю. С. Бернадська, Н. С. Валгіна, О. П. Василевський, Т. Г. Винокур, Н. О. Гетьман, Т. ван Дейк, Б. П. Дюндик, Ю. М. Емдіна, М. В. Зеликов, Н. Г. Калашник, Л. М. Мурзін, О. І. Панченко, Л. В. Сахарний та ін.). Учені розглядають це явище на різних рівнях: фонетичному, морфологічному, синтаксичному, семантичному, але ми вважаємо, що проблема функціонування явища стиснення на рівні підтексту (тобто на рівні прихованої інформації) наразі мало досліджена в українській лінгвістиці, невіршеними залишаються багато питань, пов'язаних із семантичною компресією інформації в українському мас-медійному дискурсі. Тому *метою* нашої розвідки є аналіз конкретних засобів (пресупозицій та імплікатур) семантичної компресії прихованого змісту інформації висловлювання у стислих текстах ЗМІ.

Ми поставили собі завдання проаналізувати явище імпліцитності як засіб компресії тексту, а також дослідити суть, функціонування і роль пресупозицій та імплікатур у стислих текстах українських мас-медіа.

Проблема прихованих смислів у актах вербальної комунікації стала предметом активних міждисциплінарних досліджень, тому що імпліцитна інформація являє собою один із найважливіших елементів розуміння смислової структури тексту. «Определенная ... пропорция между явным и имплицитным является одним из аспектов функционирования языка, важной характеристикой рациональности построения речи, мериллом культуры речи» [2, с. 98].

У сучасній лінгвістиці інформацію, що міститься у тексті (усному чи письмовому), поділяють на формально виражену, явну – експліцитну – та формально не виражену, приховану, але наявну в конкретному мовленнєвому акті, тобто імпліцитну [3, с. 173]. Учені стверджують, що підвалини для вивчення імпліцитного у мов-

ленні заклала стаття російського вченого С. О. Карцевського «Про асиметричний дуалізм лінгвістичного знака» (1929). Концепцію імпліцитного активно розробляли у філософії Ш. Баллі, Г. Райл, М. М. Бахтін, Л. С. Виготський та ін., а потім вона набула застосування у лінгвістиці (Н. Д. Арутюнова, В. Х. Багдасарян, І. Беллерт, В. Г. Гак, І. Р. Гальперін, К. А. Долинін, Х. Дж. Філлмор, Л. Карттунен, І. М. Кобозева, М. В. Нікітін, О. О. Потебня та ін.). Експліцитна інформація виражається вербально: лексичними, граматичними, синтаксичними засобами, а імпліцитну адресат виводить із значень наведених одиниць з урахуванням конкретної ситуації, регістру та контексту спілкування. Так, за І. В. Арнольд, «імплікація в широкому смислі – це наявність у тексті вербально не виражених, вгадуваних адресатом смислів» [1, с. 148]. Адресат домислює і розширює сприйняте, спираючись на експліцитну інформацію, мовну компетенцію, асоціації, пов'язані з життєвим досвідом та набутими знаннями, загальнонаціональний і особистий спільний для учасників мовленнєвого акту культурний фон, на власний психоемоційний стан та, врешті-решт, на ерудицію, індивідуальну систему логіки і мислення; в усній комунікації відтворенню прихованого змісту сприяють також міміка, жести, інтонація. Як бачимо, активність очікується від обох комунікантів – і адресанта, і адресата інформації. Імпліцитна інформація (разом з іншими засобами: лексичними, морфологічними, синтаксичними) сприяє стисненню інформації: за її допомогою зменшується структурно-кількісний склад висловлювання. Підвищення інформативності висловлювання та скорочення формальної структури (компресія) досягається за допомогою мінімуму вербально виражених комунікативних ресурсів, що містять приховані смисли.

Учені розрізняють різні види імпліцитного змісту: текстовий імпліцитний зміст, який відповідає явно вираженим комунікативним намірам мовця; підтекстовий імпліцитний зміст, який не потребує обов'язкового сприйняття його адресатом, однак запланованого мовцем; притекстовий імпліцитний зміст, який може бути виведений із повідомлення, але не був запланований відправником тексту [3, с. 174–175]. До імпліцитних конструкцій лінгвісти зараховують пресупозиції, пропозиції, імплікатури, початкове передбачення запитання, вставні компоненти.

Пресупозиції відіграють важливу роль у продукуванні та сприйманні висловлювання як у комунікативному плані, так і в прагматичному. Наразі серед учених не існує єдиної думки щодо визначення цього явища. Так, Г. Хадсон визначає пресупозицію як те, що сприймається як правдиве твердження у реченні, яке підтверджує інша інформація [8, с. 321]; пресупозиції стосуються знань, які і мовець, і слухач не підтверджують експліцитно у мовленнєвому акті, але передбачають як попередній досвід, відомий обома сторонам комунікації. О. В. Падучева однією з ознак прагматичної пресупозиції вважає «елемент общего знания говорящего и слушающего» [5, с. 101]. С. К. Левінсон підкреслює, що однією з важливих властивостей пресупозиції інформації є збереження останньої під час перетворення речення на заперечне або питальне [9, с. 186]. У реченні *Петро припинив пити каву вранці* пресупозиція – *Петро якийсь період пив каву вранці* – залишається сталою в разі заперечної та питальної модальності висловлювання: *Петро не припинив пити каву вранці; Петро припинив пити каву вранці?*

Пресупозиція сприяє стисненню висловлювання. Більшість учених сходять на тому, що пресупозиції – це не виражений вербально компонент смислу тексту, який містить «фонові знання», відомі учасникам мовленнєвого акту і опущені без шкоди для адекватного сприймання висловлювань. Отже, речення з пресупозиціями формально фрагментарні, бо не несуть у своїй структурі вербальне вира-

ження попереднього досвіду, але при цьому вони сприймаються як фактично та інформаційно повні завдяки загальному фонду знань учасників комунікативного акту. За рахунок імплікування компонентів, які здаються учасникам мовленнєвого акту легкими для відтворення зі змісту експліцитних компонентів, смислова і змістова структура тексту розширюється, у той час як формальна зменшується: 1) *РФ позбавили права голосу в ПАРЄ* (tsn.ua, 29.01.2015) << пресупозиція: РФ мала право голосу в ПАРЄ; 2) *На виборах у Греції перемогли ліві* («Газета по-українськи» від 30.01.2015) << пресупозиції: у Греції є ліва партія, яка брала участь у виборах; у Греції відбулися вибори; 3) *США скасували деякі санкції щодо Криму* («Газета по-українськи» від 31.01.2015) << пресупозиція: існують санкції щодо Криму; 4) *На Черкащині зняли з дрейфуючої крижини 25 рибалок* («Газета по-українськи» від 31.01.2015) << пресупозиція: на Черкащині дрейфувала крижина з рибалками.

Інша імпліцитна конструкція, що сприяє стисненню інформації – імплікатура дискурсу. Поняття імплікатури вперше зустрічаємо у роботі Герберта Пола Грайса «Логіка і мовленнєве спілкування» («Logic and Conversation»), у якій відомий філософ мови, засновник теорії імплікатур розмежував те, що говорить, і те, що мається на увазі. Серед імплікатур учений виокремив два різновиди: конвенційні (conventional implicatures) та неконвенційні (імплікатури дискурсу, або комунікативні імплікатури, – conversational implicatures). Значення конвенційних імплікатур виводиться із лексичних значень слів та словосполучень, які входять у повідомлення, – цим вони схожі на пресупозиції. Г. П. Грайс назвав імплікатурами дискурсу або комунікативними імплікатурами (conversational implicatures) такі смислові компоненти повідомлення, які реципієнт виносить із контексту спілкування завдяки знанням комунікативних постулатів і конвенцій спілкування. Це такий прагматичний компонент змісту, який адресат виводить на основі експліцитних складників, але на відміну від пресупозицій це менш стабільний компонент, оскільки може зникати або подавлятися під дією контексту; він дійсний лише для певного контексту. Імплікатури називають смисловими висновками на відміну від логічних висновків (entailments) [9, с. 174].

За Г. В. Черновим, імплікатура пов'язана з чотирма взаємозалежними, але в той же час чітко відмінними явищами: 1) семантико-смисловою структурою усєї попередньої частини повідомлення – мовним висновком; 2) компонентами змісту довгострокової пам'яті (тезауруса знань про світ) – тезаурусним висновком; 3) факторами ситуативного контексту повідомлення – ситуативно-дейктичним висновком; 4) соціально-рольовими характеристиками адресанта і адресата – прагматичним висновком [6, с. 52]. Доходячи таких висновків з повідомлення, адресат користується постулатами (максимами) мовленнєвого спілкування, що входять до принципу кооперації, охарактеризованого Г. П. Грайсом [4, с. 222]. Імплікатури мають значний компресивний потенціал. Розглянемо такі приклади зі ЗМІ: 1) *До стаціонару – зі своїм ліжком?* («Голос України» від 23.01.2014) << імплікатури: у лікарні не вистачає ліжок; лікарня не може забезпечити хворих ліжкомісцями; сфера медицини погано фінансується; лікарня зубожіла; 2) *Криваві ріки напередодні Різдва* («Україна молода» від 6.01.2015) << імплікатури: бойові дії не припиняються навіть на свята; багато загиблих і поранених; гинуть військові і мирні жителі; свято не стало перепорою для військових дій; 3) *На столичній залізниці впроваджено безпрецедентні заходи безпеки* (tsn.ua, 2.02.2015) << імплікатури: перевірки на залізниці; наразі на залізниці працює багато представників МВД; перевірки документів; на залізниці шукають зброю, вибухівку. Як бачимо з наведе-

них прикладів, інтепретація стислого повідомлення передбачає виведення якомога більшої кількості імплікатур і співвідношення їх із ситуацією мовлення та принципом кооперації, тобто сприймання такого висловлювання – складний інтелектуально-психічний процес. Чим більшу кількість імплікатур приховує кожне речення, тим насиченішим інформаційно буде висловлювання в цілому, тим ширша картина дійсності постане перед реципієнтом. І правильно буде зауважити, що успішність комунікації однаковою мірою в цьому випадку буде залежати і від адресанта, і від адресата. Навіть продуцент повідомлення не може чітко передбачити кінцеву кількість імплікатур, які введе реципієнт. Отже, імплікатури розширюють формальну структуру повідомлення на смисловому та інформаційному рівні, а адресант при цьому витрачає мінімум зусиль. Такий прийом передачі інформації найбільш затребуваний у сфері мас-медіа, тому що дозволяє максимально зекономити площу, час, зусилля для передачі повідомлень.

На основі нашого дослідження можемо зробити висновок, що українські мас-медійні тексти підпорядковуються одному з основних законів мови – закону економії мовленнєвих зусиль і засобів. Важливою властивістю будь-якого повідомлення є існування за формальною структурою прихованої, тобто імпліцитної, формально не вираженої, інформації. Способом існування такої інформації є пресупозиції та імплікатури, значення яких виводиться на основі експліцитно виражених компонентів висловлювання, а також на основі попереднього досвіду і знань, загальнонаціонального і особистого спільного для учасників мовленнєвого акту культурного фону, ерудиції, індивідуальної логіки і мислення, міміки, жестів, інтонації (трьох останніх – в усній комунікації). Мас-медійний текст здатен змалювати широку картину дійсності, якщо в ньому використано речення з великою кількістю пресупозицій та імплікатур. Отже, пресупозиції та імплікатури сприяють стисненню тексту та інформації, допомагають економити зусилля, час, площу, уникати будь-якої відомої або надмірної інформації. Подальшу перспективу наших наукових пошуків ми бачимо в дослідженні явищ таких імпліцитних конструкцій, як пропозиції, початкове передбачення запитання, вставні компоненти та аналіз їх ролі у стисненні мас-медійних текстів.

Бібліографічні посилання

1. **Арнольд И. В.** Стилистика. Современный английский язык : учебник для вузов / И. В. Арнольд. – 4-е изд., исправл. и дополн. – М. : Флинта : Наука, 2002. – 384 с.
2. **Багдасарян В. Х.** К вопросу об имплицитном в языке / В. Х. Багдасарян // Философия и методологические вопросы науки. – Ереван, 1977. – С. 96–103.
3. **Бацевич Ф. С.** Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – 2-ге вид., доповн. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
4. **Грайс Г. П.** Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Прагмалингвистика. Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1985. – Вып. 16. – С. 217–237.
5. **Падучева Е. В.** Понятие презумпции в лингвистической семантике / Е. В. Падучева // Семиотика и информатика. – М., 1977. – Вып. 8. – С. 91–125.
6. **Чернов Г. В.** Контекстно-свободная и контекстно-связанная имплицитивность и проблема переводимости / Г. В. Чернов // Текст и перевод. – М., 1988. – С. 51–63.
7. **Швейцер А. Д.** Перевод и лингвистика: газетно-информационный и военно-публицистический перевод / А. Д. Швейцер. – М. : Воениздат, 1973. – 280 с.
8. **Hudson G.** Essential Introductory Linguistics / G. Hudson. – N. Y. : Blackwell, 2000. – 533 p.
9. **Levinson S. C.** Pragmatics / S. C. Levinson. – Cambridge: Cambridge University press, 1983. – 420 p.

Надійшла до редколегії 18.02.15